BYSTRICKÝ PERMON

ROK 750. VÝROČIA UDELENIA MESTSKÝCH PRIVILÉGIÍ BANSKEJ BYSTRICI

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník III. **Číslo 4.** **December 2005**

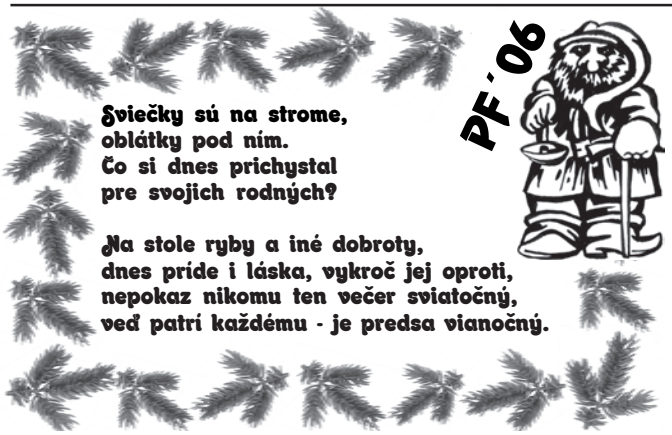

SVIATKY LÁSKY, POKOJA A TEPLA V DUŠI

„ Akýže to svit, čože to má byť v Betleheme?“… takto sa začína jedna z najkrajších kolied, s ktorými chodievali vinšovať šťastie, zdravie a veselé sviatky, malí i väčší betlehemci, z jedného konca dediny na druhý. V každom dome ich čakali, vítali a za predvedenú betlehemskú pastiersku hru ich aj obdarúvali.

Tradícia betlehemov a jasličiek je prastará. Už v r. 345 priniesli z Betlehemu do Ríma jasličky, ktoré pápež Libérius aj slávnostne vysvätil. Na Slovensku sa začalo betlehemárstvo rozvíjať ako svojrázny výtvarný prejav ľudu na sklonku 18. storočia. Spočiatku bola centrom Banská Štiavnica, neskôr to boli dediny na Orave, v okolí Bardejova, ale do histórie betlehemárstva mali čo povedať aj dediny na Horehroní, v okolí Banskej Bystrice. Tu treba spomenúť najmä banícke betlehemy zo Španej Doliny. Pre baníckych tvorcov betlehemov boli známe „maľované salaše“ - dlhé maľované pásy papiera s výjavmi zo života pastierov na salaši. Umiestňovali sa pred betlehem, ako lemovanie predného okraja. Tieto výjavy „pre potešenie duše“, si baníci brávali aj dolu pod zem a vkladali ich do vytesaných otvorov.

Pokračovanie na str. 3

Starodávny banícky betlehem z r. 1935. Zo zbierok autora.

Unikátna fotografia prvého vianočného stromčeka. Zo zbierky Alexandra Mensatorisa.

ŠPANIA DOLINA — LOKALITA EURÓPSKEHO VÝZNAMU

Bolo pre mňa veľmi príjemnou udalosťou nahliadnuť do materiálov na využitie a sprístupnenie Španej Doliny ako baníckej lokality európskeho významu v rozvoji cestovného ruchu a turizmu, ktoré spracovalo Občianske združenie Nový Kumšt. Myslím si, že takéto využitie tunajšieho európsky významného baníckeho regiónu by malo byť v popredí záujmu všetkých kompetentných inštitúcií, ktoré budú rozhodovať o jeho ďalšom osude.

Pokračovanie na str. 10

NIEKTORÉ MIESTNE – CHOTÁRNE NÁZVY V BANSKEJ BYSTRICI

Miestnym - chotárnym názvom sme sa čiastočne venovali v októbrovom čísle Bystrického permonu. Tematika starých v mnohých prípadoch už i zabudnutých názvov je nielen zaujímavá, ale v mnohom aj inšpiratívna. Veď práve poznanie bývalých pomenovaní, ich vznik, čas používania nás prenáša do starých čias a aspoň sčasti odhaľuje závoj tajomna v našej minulosti. V tomto čísle prinášame pokračovanie štúdie Jána Baláža.

Od polovice XVI. storočia v Banskej Bystrici fungovali Horné a Dolné komorské hrable. Zachytávali po Hrone splavované drevo, ktoré sa využívalo aj na pálenie dreveného uhlia. Drevo pálili na priľahlých lúkach a od tejto činnosti sa časom odvodilo pomenovanie Uhlisko, ktoré sa používa dodnes. Koncom XVIII., resp. začiatkom XIX. storočia v tejto časti mesta zriadili tehelňu a od nej odvodený názov (Tjehelna – Ziegelofen, Stará Tehelna) sa používal tiež, súbežne s názvom Uhlisko, ešte v polovici XX. storočia.

Na opačnom konci mesta, pri chotárnej hranici s Radvaňou existovalo pri Dolných hrabliach aj druhé Uhlisko. Jeho názov je zaznamenaný aj na mape z roku 1786, pod latinským označením Carbonaria. Dnes na tomto mieste stojí benzínová pumpa ŐMV a rýchle občerstvenie McDonald. Od polovice XIX. storočia sa pre túto časť chotára používalo aj pomenovanie Ihráč. Dolné hrable boli vybudované v roku 1549 spolu s Novou (Striebornou) hutou, ktorá bola hlavným „odberateľom" dreva a dreveného uhlia z hrablí. Strieborná huta stála v miestach, kde dnes pod Krajským úradom prechádza štvorprúdová cesta smerujúca do Radvane. Odpadom z pecí Huty bola troska, ktorú vyše 300 rokov vyvážali na úpätie neďalekého kopca. Podľa týchto háld vzniklo časom aj dnes používané pomenovanie Na troskách (Schlacken).

Cesta z Trosiek na Šibeničný vršok bola posledná, po ktorej viezli odsúdencov.

Lúky a polia ležiace západne od Huty sa nazývali „Za hutu" (dnes je to oblasť v okolí reštaurácie Úsvit a priľahlých ulíc). Chotárna časť ležiaca ďalej na západ sa nazývala „Na močiar". Neskôr, od polovice XIX. storočia, keď výroba v Striebornej huti končila, sa pre túto oblasť začalo používať pomenovanie Fončorda. Z dostupných archívnych materiálov vyplýva, že názvom Fončorda označovali objekty amalgánovne, ktoré boli kedysi súčasťou Huty. Dnes toto meno nesie celé neďaleké sídlisko.

Cez úpätie vršku, ktorý leží medzi Štiavničkami a Mestským parkom, vedie aj dnes hlbokým zárezom cesta, ktorou kedysi vodili odsúdencov na popravisko, na Šibeničný vršok (Galgenberg). Tento dnes už nepoužívaný názov je zaznamenaný ešte aj na mape mesta z roku 1901 („K šibeniciam"). Samotné popravisko bolo naľavo od spomínanej cesty, nad troskami, na svahu mierne sa zvažujúcom smerom na juh.

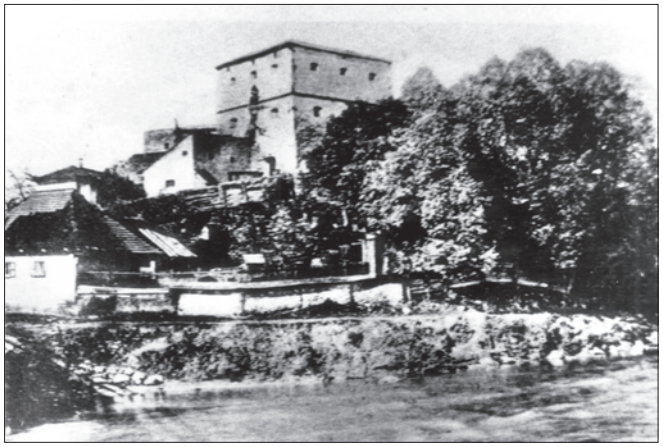

Pod všivavník - dnes túto lokalitu vnímame úplne inak najmä v súvislosti s Pamätníkom SNP.

Od Striebornej huty (neskôr od Dolných kasární) viedla údolím Štiavničky (Tajovského potoka) cesta k minerálnym prameňom (medokýšu) a od polovice XVII. storočia aj ku kúpeľom. Tie vybudovali a aj spravovali jezuiti. Celá táto oblasť dostala dodnes používané pomenovanie Štiavničky. Na mapách z XIX. storočia sa vyskytuje aj chotárny názov Na Riegel (Na závoru), ktorým pomenovali časť údolia, kde dnes stojí futbalový štadión a športová hala ako aj priľahlá západná strana Šibeničného vršku. Oblasť za prameňom medokýša, v miestach dnešného plážového kúpaliska nazývali „Za Štiavničky".

Neďaleko odtiaľ, na kopci, pri ceste smerujúcej do Podlavíc boli už v XVIII. storočí vybudované vojenské sklady. Ich schátrané budovy asanovali len nedávno, pred 25 rokmi, pri rozširovaní cesty smerom od Mestského parku. Túto časť mesta aj dnes niektorí Bystričania (no najmä Podlavičania) nazývajú Magazín, Na magazín. Názov je odvodený od spomínaných vojenských skladov (Pulver Magazin). Dnes na tomto mieste stojí kruhový objazd a parkovisko obchodného centra Lidl. Sklady boli do týchto miest situované hlavne pre blízkosť bývalého vojenského cvičiska a strelnice na Dolných lúkach. S názvom Magazín sa dnes stretávame už len sporadicky a pravdepodobne ho čaká podobný osud ako mnohé ďalšie miestne pomenovania, ktoré zaniknú s poslednou generáciou Bystričanov, ktorá ich ešte používa.

Nad Magazínom sa rozprestiera pomerne rozľahlý kopec, ktorý na severe ohraničuje Laskomerská dolina. Na jeho úpätí, za dvoma fakultami UMB, stojí už 50 rokov mestský amfiteáter. Od neho stúpa vyvýšenina, ktorá je sčasti zatrávnená, sčasti zastavaná. Minimálne od polovice XIX. storočia sa nazýva Graniar (Granjar). Tento miestny názov bol ešte pred pár rokmi takmer zabudnutý a veľmi málo používaný. Dnes je však pomerne frekventovaný, a to najmä preto, že na jeho juhozápadných svahoch v priebehu 80. rokov XX. storočia vyrástla pomerne rozsiahla štvrť rodinných domov.

Za evanjelickým cintorínom, pod dnešnou Bakossovou ulicou, sa nachádza prírodná vyvýšenina – terasa, ktorú už v XIX. storočí Banskobystričania, hlavne mládež, využívali na trávenie voľných chvíľ. Táto lokalita, ktorá leží blízko od centra mesta, sa najmä v letných mesiacoch stávala vyhľadávaným miestom na oddych, šport a zábavu. Od týchto aktivít bol odvodený aj jej chotárny názov – Zábava. Dnes sa tu nachádzajú objekty základnej školy, niekoľko bývalých internátov, ihrisko a tiež nákupné stredisko. V niektorých dobových dokumentoch je však „Zábava" situovaná až medzi Karlovo a Kostiviarsku (?).

V polovici XIX. storočia sa v tejto doline na mapách vyskytuje aj chotárny názov „Dolnje Tále", ktorý dnes zodpovedá približne územiu nad Karlovom, v smere do Sásovej. Obe tieto pomenovania: Zábava aj Dolnje Tále sa dnes už nepoužívajú a pre súčasných Bystričanov sú takmer neznáme.

V XIX. storočí sa v dobových dokumentoch vyskytuje aj chotárny názov Sekera (Szekera), ktorým označovali malé údolie pod prameňom tzv. Rudlovského medokýša. Dnes je to oblasť pri Rudlovskom potoku, od medokýša po Hornú ulicu. Koncom XIX. storočia sa pre túto časť chotára mesta používali aj pomenovania: Medokis a Horný medokýš (Felsö medokys).

Pod východným svahom Urpína (pod Kalváriou) a v okolí dnešnej budovy Krajského policajného riaditeľstva sa už v XVIII. storočí

nachádzala mestská štvrť zvaná Fabrika (Fabrik Vorstadt). Tvorili ju prevažne malé domy robotníkov a remeselníkov. Koncom XIX. storočia dostala názov Svätojánsky rad (Szent János sor) po neďalekej kaplnke sv. Jána Nepomuckého pod Urpínom. Dnes v tejto lokalite stojí ešte niekoľko pôvodných domov, no názov Fabrika a ani Svätojánsky rad sa pre túto časť mesta už dávno nepoužíva.

Pohľad na časť Banskej Bystrice Pod kalváriou, ktorú v minulosti nazývali Fabrika.

Pod Mäsiarskou baštou, ktorá dodnes stojí neďaleko Pamätníka – múzea SNP, tiekol až do konca 50. rokov minulého storočia Hron. Malú oblasť medzi baštou a Hronom, svah zarastený stromami a krami, Bystričania nazývali Všivavník, Pod všivavník (v roku 1864 – Pod Sivavnik).

Na opačnom brehu Hrona, v priestore medzi Pamätníkom SNP a hotelom Lux sa v XIX. storočí nachádzali parcely – záhrady nazývané Pažiť. Tie zo severnej strany ohraničoval riečny oblúk tvorený Hronom. V roku 1886 na tomto mieste postavili bitúnok, ktorého budovy asanovali v rokoch 1958 – 1959.

Za bývalými Hornými hrabľami, už pri chotárnej hranici s obcou Majer, sa na ľavom brehu Hrona nachádzali polia a lúky, ktoré kedysi mali svojské, dnes už dávno zabudnuté pomenovania: Na Ležiak (Na Leszjak), Zamrzla (Zamrszlia), Mäsiarska (Maszjarszka) alebo Majerka. Chotárna časť zvaná Na Ležiak sa nachádzala na rozhraní – rázcestí Mičinskej cesty a odbočky na Srnkovú (dnes Kotva). Parcely Zamrzla, Mäsiarska, resp. Majerka boli na podhorí Srnkovej, pri Hrone.

Dnes v týchto miestach majú sídla a hospodárske budovy viaceré firmy, zaoberajúce sa hlavne údržbou komunikácií, verejným osvetlením a komunálnym odpadom.

Ján Baláž

SVIATKY LÁSKY, POKOJA A TEPLA V DUŠI

Dokončenie zo str. 1.

Pre slovenské drevené vyrezávané betlehemy bolo príznačné ich „spoetizovanie" - objavuje sa v nich množstvo pastierov, ovečiek, ľudí v krojoch. Traduje sa, že spočiatku výroba drevených figúrok do betlehemov bola doplnkovým zamestnaním remeselníkov. Tieto figúrky od výrobcov skupovali tzv. faktori, ktorí ich predávali ďalej. Figúrky sa vyrezávali z lipového dreva tými najjednoduchšími nástrojmi - nožíkom a dlátkom. Nástroje si vyrábali výrobcovia sami. Vyrezávanie betlehemov sa neskôr dedilo z otca na syna.

Figúrky i napriek tomu, že boli jednoduché, vyjadrovali svojský pohľad na tvorcu a v tom bola a je aj dnes ich veľká cena. Niektorí tvorcovia svoje figúrky aj farbili. Pri výrobe farieb používali rôzne technológie i keď základ bol vždy rovnaký. Práškové farby miešali na plochej kamennej doske a farby spevňovali olejom.

Slovenská rodina s betlehemom počas vianočných sviatkov.

Pri stavbe betlehemov sa výrobcovia pridržiavali pevnej kompozície. Jasličky s Jezuliatkom a svätou rodinou boli vždy uprostred. Vpravo bývali figúrky darcov, vľavo pastieri prinášajúci ovečky. Bolo nepísaným zákonom, že 6. januára pribudli do betlehema aj postavičky troch kráľov.

Ale neboli to len drevené betlehemy, neskôr sa objavujú betlehemy z hliny, papiera, sádry, odlievané, plechové, sklenené, porcelnové. Dnes môžeme obdivovať betlehemy z drôtu, šúpolia, medovníkového cesta, či zhotovené technikou paličkovanej čipky.

Každý z betlehemov je svojim spôsobom originálne umelecké dielo. U nás však máme aj niekoľko betlehemov, ktoré sú považované za skvosty v Európe - Terchová, Čierny Balog, ale predovšetkým najvyhľadávanejší betlehem majstra Pekara v Rajeckej Lesnej.

No nezáleží na tom, aký betlehem postavíme vo svojom príbytku. Náš betlehem by mal byť v nás s celou svojou symbolikou nádeje, pokory a lásky. Svetlo takého betlehemu potom svieti veľmi dlho. A nie len cez Vianoce.

Vojtech Majling

NÁŠ PERMON VZDELÁVAL ČITATEĽOV I UČITEĽOV

Bystrický permon pripravil pre svojich čitateľov pri príležitosti 750. výročia udelenia kráľovských mestských privilégií Banskej Bystrici bezplatnú prehliadku po mestskej pamiatkovej rezervácii v dňoch 26.8., 2.9. a 9.9.2005 a pre učiteľov banskobystrických škôl seminár *750 rokov Banskej Bystrice očami učiteľa geografie a histórie* v dňoch 31.8. a 2.9.2005.

Obsahom seminára bolo podať učiteľom geografie a histórie, pôsobiacich na základných a stredných školách v Banskej Bystrici a jej blízkom okolí, najnovšie informácie o dejinách mesta, kultúrnych a historických pamiatkach Banskej Bystrice a jej okolia. Medzi zaujímavé témy patrili aj odpovede na otázky o geografickom prostredí mesta, o chránených územiach nachádzajúcich sa v meste a jeho okolí a o Banskej Bystrici ako stredisku cestovného ruchu.

Prekvapením pre organizátorov oboch podujatí bola skutočnosť, že účasť na prehliadke mesta prevýšila počet učiteľov na seminári.

Sme veľmi radi, že podujatie sa strelo s úspechom a v redakcii už pripravujeme i ďalšie príťažlivé projekty.

Jozef Ďuriančik

ZA M. ČULENA SA MALA B. BYSTRICA STAŤ HLAVNÝM MESTOM SLOVENSKA - FELVIDÉKU

V rámci osláv 750. výročia Banskej Bystrice do zoznamu jej významných osobností jednoznačne patrí aj Martin ČULEN, ktorý sa v rokoch šesťdesiatych 19. storočia v meste pod Urpínom nielen zaslúžil o vznik prvého slovenského katolíckeho gymnázia ako jeho riaditeľ, ale po ťažkej chorobe biskupa Štefana Moysesa sa stal vodcom slovenského národného hnutia v tomto meste a celom jeho okolí.

Martin Čulen má významný podiel pri kliesnení cesty národno-emancipačného a kultúrno-civilizačného napredovania nášho národa. Patrí do prvého radu osobností slovenského národného hnutia, akými boli Anton Bernolák, Juraj Fándly, Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Štefan Daxner, Ján Francisci, Samuel Ormis, František Sasinek, Štefan Moyses, Viliam Paulíny-Tóth a ďalší.

Narodil sa 31. mája 1823 v Brodskom. Vo viedenskom Pázmáneu ukončil teologické štúdiá a vysvätili ho za kňaza. Už na pôde Viedne sa stal organizátorom Slovenského čitateľského spolku a Slovanskej knižnice. Zúčastnil sa aj Slovanského zjazdu v Prahe roku 1848 a zvolili ho za člena veľkovýboru Zboru česko-moravsko-sliezsko-slovenského, v ktorom boli aj Šafárik, Hurban, Hodža, Štúr. Po potlačení povstania pražského ľudu, ktorého sa tiež zúčastnil, odchádza do rodného Brodského a prihlasuje sa k Hurbanovým dobrovoľníkom. Po krátkych pastoračných funkciách ako kaplán zanecháva pastoračné poslanie, lebo chcel prospešnejšie slúžiť národu a jeho ľudu ako národný buditeľ a pedagóg.

Do Banskej Bystrice prichádza 17. novembra 1851 za profesora matematiky a fyziky na katolícke gymnázium. V Banskej Bystrici sa Martin Čulen už ako mladý pedagóg aktívne zapájal do národnobuditeľského hnutia, čo spôsobilo, že ho roku 1856 preložili na vyššie kráľovské katolícke gymnázium do Bratislavy, aby v germanizačno-maďarskom prostredí v meste na Dunaji eliminovali jeho národnú aktivitu a využili jeho výnimočné pedagogické schopnosti. Nedal sa zastrašiť. Spolupracuje so slovenskými národovcami, ktorí pôsobili v Bratislave (Kozáček, Kalinčiak) a spolu s Andrejom Radlinským, Danielom Lichardom a Karolom Kuzmánym začal pracovať na stanovách pripravovanej Matice slovenskej. Dokonca sa stal prvým slovenským kazateľom v kostole Sv.Trojice.

Vynikajúce výsledky na gymnáziu v Bratislave si všimli aj školské úrady a aj jeho orientácia na Viedeň spôsobili, že ho roku 1859 vymenovali za riaditeľa szatmárskeho gymnázia (dnešné Satu Mare v Rumunsku). Ani tu sa neprestal angažovať za slovenské národné hnutie a zo Szatmáru posiela jednu svoju verziu Memoranda národa slovenského, ktoré sa malo prijať na martinskom memorandovom zhromaždení roku 1861. Jeho dokument obsahuje 15 bodov.

Biskup Štefan Moyses neustále sledoval pôsobenie Martina Čulena a keď sa mu podarilo u panovníka vymôcť znovu poslovenčiť banskobystrické gymnázium, rozhodol sa na čelo gymnázia vymenovať práve Martina Čulena. Od šk. roku 1862/63 prichádza Martin Čulen do Banskej Bystrice a spolu s vynikajúcimi slovenskými a českými profesormi začal budovať školu vysokej úrovne s akcentom na kresťanskú a národnú výchovu.

Začalo tak druhé obdobie pôsobenia Martina Čulena v Banskej Bystrici (1862-67). Výhodou profesorského zboru bolo, že si Martina Čulena vysoko vážili ako skúseného pedagóga , nebojácneho národovca, veľkého humanistu a altruistu, tolerantného človeka, vynikajúceho organizátora, perfektného rečníka a diskutéra, ktorého rétorika a vecná argumentácia strhávala študentov i občanov k všestrannej snahe urobiť z gymnázia a Banskej Bystrice stredisko cirkevného a národného života. K tejto snahe prispieval aj Štefan Moyses a jeho každodenná spolupráca s Martinom Čulenom. Sám o tom napísal, že *„Vybral som si za direktora znamenitého pedagóga a neohrozeného Slováka Martina Čulena."* Touto spoluprácou a za pomoci skvelého profesorského zboru i slovenských národovcov sa banskobystrické gymnázium stalo skutočne 1. slovenskou strednou školou - gymnáziom na Slovensku s vysokým kreditom výchovno-pedagogických výsledkov, čo museli uznať aj najvyššie školské úrady.

Ďalšou významnou činnosťou Martina Čulena v Banskej Bystrici v rokoch 1862-67 bola jeho aktívna a všestranná práca v slovenskom národnom hnutí. Preto ho začali „agenti" zvolenskej župy pozorne sledovať. Musí ostať pri tvorbe národno-obranných koncepcií a politických programov v anonymite. Okolo seba sústreďuje široký okruh slovenských národovcov, národne uvedomelých občanov mesta, literátov, umelcov, vedcov, kňazov, samotný proletariát i časť chudoby, ktorí boli presvedčení, že aj sociálno-ekonomické problémy sa vyriešia, keď sa podarí slovenskej politickej reprezentácii vydobyť národné, kultúrne a sociálne práva.

Slovenskí národovci sa v Banskej Bystrici stretávali nielen u Štefana Moysesa, Martina Čulena, ale aj u Macholda, Krčméryho, Klemensa, Červeňa, Chrásteka, Slabeya, Thurzu a ďalších a tajne aj na pôde Čulenovho gymnázia, ktoré bolo prísne sledované. Stretávali sa aj v blízkej Radvani u Andreja Sládkoviča. Na týchto poradách a schôdzach riešili mnohé národné otázky a celkové problémy života slovenského ľudu. Dobová tlač o tom písala pravidelne a začala poukazovať na omnoho väčšiu aktivitu národného života v Banskej Bystrici a na jej okolí, ako na pasívnu prácu národných buditeľov v Turčianskom Sv. Martine združených okolo Matice slovenskej. Banská Bystrica sa takto postupne a čoraz výraznejšie dostávala na čelo národno-emancipačného zápasu slovenského národa.

V polovici 60. rokov 19. st. už možno hovoriť o Banskej Bystrici ako o centre slovenského národného hnutia. Pomohlo k tomu aj vodcovstvo Čulena, jeho neúnavná aktivita, ktorá je evidentná z jeho činnosti v rámci Matice slovenskej a celého matičného hnutia, v ktorom zastával poprednú funkciu. Pracoval aj na stanovách Matice slovenskej a ako člena výboru Matice ho považovali za najaktívnejšieho a zverovali mu dôležité úlohy. Sám iniciatívne predkladal mnohé projekty matičnej práce a stal sa garantom vedeckých a vzdelávacích odborov Matice slovenskej.

Túto svoju iniciatívu aplikoval aj v samotnej Banskej Bystrici, ktorá sa v 60. rokoch 19. storočia stala strediskom matičného hnutia. Mnohí slovenskí národovci očakávali, že Banská Bystrica zohrá najdôležitejšiu úlohu v upevňovaní a ďalšom rozvoji slovenského národného hnutia aj napriek stále zložitejším politickým problémom, ktoré začala prinášať doba. Najmä aktivizácia protislovenských síl na čele so zvolenským podžupanom Bélom Grünwaldom, ktorého prvým cieľom bolo odstrániť Martina Čulena ako lídra slovenského národného hnutia v Banskej Bystrici a jej okolí a aj ako riaditeľa gymnázia. Bál sa, že by sa Banská Bystrica skutočne stala hlavným mestom Slovenska, a to práve v jeho župe a pod jeho oknami, pretože Zvolen bol len neďaleko. Za tým účelom založil protislovenský časopis Svornosť, ktorého stránky zapĺňal útokmi proti všetkému slovenskému, najmä proti bystrickému gymnáziu a Martinovi Čulenovi, v ktorom videl najväčšie nebezpečenstvo šírenia maďarizácie.

Martin Čulen sa nezľakol. Aktívne sa zapojil do boja za slovenské požiadavky vo volebnom období 1865-67; reční v Banskej Bystrici, na okolí a so sebou berie aj svojich študentov, aby aj oni svojim kultúrnym programom pomáhali slovenským kandidátom do uhorského snemu.

Blížiace sa rakúsko-maďarské vyrovnanie (1867) umožnilo maďarskej politickej reprezentácii v župných orgánoch Zvolenskej župy vystúpiť omnoho radikálnejšie proti Martinovi Čulenovi a jeho gymnáziu. Čulen tieto útoky sledoval, ale nerezignoval. Píše o tom dr. Jánovi Mallému: *„...Náramne zvierajú smutné okolnosti srdce moje, ktoré sa zo všetkých strán na náš národ hrnú a pri tom ani len iskieročka nádeje k obratu lepšiemu. Predaní sme za peniaze nespravodlivosti a vydaní na milosť a nemilosť našim úhlavným nepriateľom... Duch môj a povinnosť nedovolia mi ani teraz, aby som národnú hrivňu do zeme zakopal a so založenými rukami díval sa na beh sveta..."*.

Martin Čulen odolával všetkým hrozbám a intrigám. Stal sa symbolom odvahy. Nazvali ho martýrom, ako o tom píše Thurzo Pavlovi Mudroňovi. Silnejúca maďarizácia dokončila svoje dielo aj s Martinom Čulenom a jeho gymnáziom. Čulena začiatkom marca 1867 preložili za riaditeľa gymnázia do Levoče. Banskobystrické gymnázium pomaďarčili, slovenských profesorov preložili do iných miest Uhorska.

Banská Bystrica sa s Martinom Čulenom rozlúčila neobyčajne veľkolepo a srdečne. Dobová tlač prinášala mnohé články o tejto rozlúčke. Ani v Levoči sa nevzdal svojej aktivity a zorganizoval Spišskú petíciu 21 obcí, ktorá sa dá prirovnať k Memorandu slovenského národa z roku 1861, ba v mnohých požiadavkách ho aj prekračuje. Za túto aktivitu ho už roku 1868 zbavili funkcie riaditeľa a poslali do penzie. Ani teraz sa nedal zlomiť. Pripravil založenie slovenského gymnázia v Kláštore pod Znievom (1869) a stal sa jeho riaditeľom. Ďalej sa angažoval v slovenskom národnom hnutí, ale doba už nepriala dosiahnuť pre slovenský národ nové úspechy. Maďarská vláda už roku 1874 zatvorila všetky tri slovenské gymnáziá a o rok aj Maticu slovenskú. V tomto tragickom období sa Martin Čulen postavil na čelo slovenskej delegácie na otvorenie univerzity v Záhrebe, kde predniesol prejav, v ktorom obvinil maďarskú vládu zo šovinistickej a brutálnej politiky voči Slovákom.

Po návrate zo Záhrebu odchádza na chudobnú faru do Čaky. Čulenove veľké zásluhy o slovenský národný život už za jeho života v tlači ocenili mnohí národovci a porovnávali ho s Ľudovítom Štúrom. Túto poctu mu preukázali aj roku 1885, keď ho poverili významnou úlohou – postaviť sa na čelo slovenskej deputácie k cisárovi, aby protestovali proti zhabaniu majetku Matice slovenskej a informovali panovníka o krivdách na slovenskom národe.

Zomrel 23. januára 1894 ako 71 ročný. Pochovaný je v Čake.

Miloš Štilla

Bližšie o Čulenovi pozri v knihe – M. Štilla: Martin Čulen – pedagóg a národný buditeľ. Bratislava 1983.

Z POLITICKO-SPOLOČENSKÉHO ŽIVOTA V BANSKEJ BYSTRICI V R. 1918 - 1938

Pluralitný politický systém a parlamentná demokracia v prvej Česko- Slovenskej republike sa nemohli neodraziť na šírke, hĺbke a pestrosti politicko-spoločenského života v Banskej Bystrici v rokoch 1918–1938. Tým viac, že Banskú Bystricu si viaceré politické strany vybrali za sídlo nielen okresných, ale aj župných, neskoršie krajinských orgánov a sekretariátov.

Politické strany sa angažovali a pôsobili prostredníctvom svojich odborových, mládežníckych, ženských, kultúrnych, športových, telovýchovných a iných spolkov a organizácií. Mnohými akciami a podujatiami rôzneho charakteru presadzovali svoje plány, programy a ciele a snažili sa čo najviac vplývať na obyvateľov mesta. Mimoriadne aktívne sa politické strany angažovali v čase volieb do miestnych a celoštátnych zastupiteľských orgánov. Voľby v rokoch I. ČSR odrážali vplyv, dosah a popularitu či úspechy činnosti jednotlivých politických strán a ich programu a získané pozície na základe ich výsledkov.

V 20. a 30. rokoch minulého storočia pôsobilo v Banskej Bystrici vždy 10 až 12 politických strán, 5 odborových zväzov a 56 rôznych spolkov, spoločenských organizácií a inštitúcií. Vychádzalo 39 titulov rôznej tlače celoslovenského alebo regionálneho charakteru. Každá politická strana a jej spolky a organizácie realizovali každoročne desiatky rôznych podujatí a akcií politicko-spoločenského, kultúrneho a športového charakteru.

K najvplyvnejším a najpočetnejším politickým stranám v meste v tomto období patrili Slovenská ľudová strana, neskoršie Hlinkova slovenská ľudová strana, Maďarsko-nemecká kresťansko-socialistická strana, neskoršie Krajinská kresťansko-socialistická strana, Československá sociálnodemokratická strana robotnícka a po jej rozštiepení aj Komunistická strana Československa. Na základe výsledkov volieb sa zostavovalo mestské zastupiteľstvo na čele so starostom. V období 1918–1938 starostami boli Július Česnák (1918-1922), Koloman Mikula (1922-1923), Andrej Hanzlík (1923-1927), František Mesík- Vajda (1927-1932), Michal Samuhel (1932-1938) a Viliam Paulíny (17. jún – 12. október 1938).

Práve vďaka týmto starostom a ich prospešnej činnosti sa opätovne začal používať slogan „za živa v Bystrici po smrti v nebi". V dobovej literatúre a tlači, ale aj v dokumentoch, ktoré sa viažu na toto obdobie, mesto vystupuje ako „perla Slovenska alebo Pohronia", „slovenský Davos", najkrajšie mesto Slovenska, dokonca „slovenské Monte Carlo".

V 20. a 30. rokoch minulého storočia Banskú Bystricu navštívili významné osobnosti československého politického, hospodárskeho, spoločensko-kultúrneho života. Predovšetkým prezidenti T. G. Masaryk a E. Beneš, I. predseda čs. vlády K. Kramář, ministri V. Šrobár, I. Markovič, M. Mičura, M. Hodža, diplomat Š. Osuský, niekoľkokrát aj A. Hlinka, predstavitelia Matice slovenskej J. Škultéty a Š. Krčméry, spisovatelia, publicisti, vedci M. Rázus, V. Clementis, J. R. Poničan, A. Pražák. Zanechali tu stopy E. Maróthy-Šoltésová, J. G. Tajovský, J. Alexy, M. Benka, K. Plicka, T. J. Gašpar, M. Švabinský, T. Vansová, P. Karvaš, P. Jilemnický, I. Bukovčan, V. Markovičová-Záturecká, A. Matuška, osobnosti z hudobných dejín M. Moyzes, V. Figuš-Bystrý a J. Cikker. S nimi sú spojené aj udalosti rôzneho charakteru v meste. Z ich veľkého množstva môžeme spomenúť naozaj len niektoré.

K prvým nesporne patrilo slávnostné uvedenie biskupa M. Blahu na biskupský stolec v Banskej Bystrici v marci 1921 a návšteva prezidenta T. G. Masaryka v meste v auguste 1923. V dňoch 18. a 19. júna 1927 sa uskutočnilo dôležité národné a spoločensko-kultúrne podujatie, ktoré dobová tlač a dokumenty pomenovali Národnými slávnosťami. V týchto dňoch v meste zasadalo predstavenstvo Matice slovenskej na čele s J. Škultétym a Š. Krčmérym. Pri tejto príležitosti odhalili pamätné tabule Š. Moysesovi a K. Kuzmánymu. Okrem matičiarov sa tejto ekumenickej slávnosti zúčastnili župan I. Dula, priateľ a zástanca slovenského národa A. Kolísek, slávnostné prejavy a príhovory predniesli starosta mesta A. Hanzlík a V. Paulíny, riaditeľ Národnej banky a člen mestského zastupiteľstva. Slávnostné omše slúžili r.k. biskup M. Blaha a evanjelický biskup J. Janoška. Národné slávnosti v Banskej Bystrici dokumentovali spoluprácu a súdržnosť jej katolíckeho a evanjelického obyvateľstva v duchu odkazu Š. Moysesa a K. Kuzmányho.

Práve v týchto dňoch mestská rada so starostom A. Hanzlíkom schválila projekt výstavby Národného domu, ktorý vypracoval architekt E. Belluš, banskobystrický rodák. Základný kameň s pamätnou listinou s podpismi členov mestskej rady bol položený 19.6. 1927.

Slávnostné otvorenie Národného domu mestská rada plánovala na 28. október 1928 pri príležitosti 10. výročia vzniku ČSR. Oneskorené stavebné práce však zmarili tento plán, a tak sa jednotlivé časti Národného domu odovzdávali verejnosti postupne. 30. apríla 1930 sprevádzkovali hotelovú časť, kaviareň a reštaurácie. 7. februára 1931 v divadelnej sále (považovanej za jenu z najkrajších a najmodernejších na Slovensku) uviedli divadelné predstavenie Sen noci svätojánskej. To bol začiatok bohatej kultúrnej a umeleckej činnosti Národného domu v Banskej Bystrici.

27.9. 1936 navštívil Banskú Bystricu prezident ČSR E. Beneš. Jeho program bol mimoriadne bohatý. Navštívil obce Staré Hory, Slovenskú Ľupču, Podbrezovú a v Harmanci 28.9. 1936 slávnostne otvoril výstavbu železničnej trate Banská Bystrica – Diviaky. Paradoxom tejto doby je skutočnosť, že slávnostné odovzdanie do prevádzky dokončenej spomínanej železničnej trate už uskutočnil prezident Slovenskej republiky J. Tiso 19.12. 1940.

Z nespočetného množstva významných športových akcií a podujatí v Banskej Bystrici v r. 1918–1938 sa zameriame len na lyžovanie. Banská Bystrica sa už koncom 20. rokov stala centrom lyžiarskeho športu na Slovensku. Tu postavili najlepší skokanský mostík (gen. M. R. Štefánika) v rámci celého štátu. Lyžiarski nadšenci, ale najmä SKI-klub spolu s lyžiarskymi oddielmi KČST, Sokola, Macabi zorganizovali najväčšie športové podujatia celoštátneho, európskeho a svetového charakteru. Otvorenie skokanského mostíka gen. M. R. Štefánika 29.1. 1933 prilákalo vyše 4 tisíc divákov. V dňoch 31.1.–4.2. 1934 sa konali v Banskej Bystrici X. medzinárodné majstrovstvá Česko-Slovenskej republiky v lyžiarskych a bežeckých disciplínach za účasti 300 pretekárov a 1 500 hostí. Len na preteky v skokoch sa prišlo pozrieť 6 tisíc divákov. Boli to prvé majstrovstvá republiky v lyžovaní na Slovensku mimo územia Vysokých Tatier.

Viliam Paulíny, posledný demokratický starosta Banskej Bystrice v rokoch I. ČSR.

II. svetové zimné hry židovskej mládeže z celého sveta v dňoch 17.–24. februára 1936 v Banskej Bystrici sa stali najdôležitejším športovým podujatím na Slovensku v r. 1918–1938. Samozrejme, že i najväčším. Zúčastnilo sa ich vyše 5 tisíc športovcov z 15 krajín sveta. Výpočet uzavrú XIII. medzinárodné majstrovstvá ČSR v lyžovaní v dňoch 31.1.–7.2. 1937 v B. Bystrici. Všetky podujatia sa skončili s veľkým úspechom a mesto, jeho obyvatelia, športovci, funkcionári, členovia mestskej rady získali veľký kredit a uznanie všetkých – športovcov, divákov i zodpovedných orgánov a inštitúcií. Aj z týchto dôvodov sa v polovici 30. rokov celkom seriózne uvažovalo o kandidatúre mesta na usporiadanie MS v severských disciplínach, dokonca aj na zimné olympijské hry v roku 1936. Tieto plány a nádeje boli však prismelé a náhradou za ne bolo usporiadanie už spomínaných II. svetových zimných hier židovskej mládeže Macabi.

V máji a júni 1938 sa konali v ČSR voľby do obecných a mestských zastupiteľstiev. V B. Bystrici sa uskutočnili 22. mája 1938. Mali mimoriadne rušný charakter. Išlo o to, či aj po 11 rokoch bude mať mesto na čele mestskej rady príslušníka HSĽS alebo republikána či socialistu. I keď každá politická strana kandidovala samostatne, vytvorili sa na rozdiel od minulosti, dve volebné skupiny. Socialistické strany: KSČ, sociálnodemokratická strana a národne socialistická strana a pročeskoslovenské strany: agrárna strana, Národné zjednotenie, Židovská strana, Československá živnostenská a obchodná strana vytvorili jeden spoločný volebný blok. Druhú volebnú skupinu politický strán tvoril autonomistický blok, ktorý pozostával z HSĽS, Slovenskej národnej strany a Krajinskej kresťansko-socialistickej strany.

Prvá skupina volebných strán (republikáni a socialisti) získala spolu 3 422 hlasov, čo predstavovalo 58% a v mestskom zastupiteľstve to bolo 21 mandátov. Autonomistický blok získal 2 532 hlasov, t. j. 42 % a 15 mandátov. Pri voľbe starostu 17. júna 1938 vyhral spoločný kandidát republikánskych a socialistických strán Viliam Paulíny pomerom hlasov 21 : 15. Jeho 1. námestníkom sa stal Michal Samuhel, doterajší starosta a člen HSĽS a 2. námestníkom sociálny demokrat Rudolf Bojas.

Republikánske a socialistické strany v Banskej Bystrici pod záštitou mestskej rady na čele s V. Paulínym zorganizovali 4.9. 1938 Republikánsky deň – manifestáciu obyvateľstva a verejné zhromaždenie za celistvosť ČSR a česko-slovenskú vzájomnosť. Hlavnými rečníkmi boli Jozef Lettrich a Viliam Paulíny. Už o dva dni neskôr (6.9. 1938) konala sa v meste slávnosť uvítania Veliteľstva VII. zboru česko-slovenskej armády na čele s divíznym generálom Bedřichom Homolom. Z podnetu V. Paulínyho sa mestská rada rozhodla v tomto období postaviť pomník jednému zo zakladateľov česko-slovenského štátu – gen. M. R. Štefánikovi.

Činnosť mestského zastupiteľstva na čele s Viliamom Paulínym netrvala dlho. Po vyhlásení autonómie 6.10. 1938 v Žiline, na ktorom sa zúčastnil aj Michal Samuhel, konala sa v Banskej Bystrici verejná manifestácia na oslavu tejto historickej udalosti. V. Paulíny ako starosta mesta sa jej odmietol zúčastniť a odmietol aj prehovoriť k zhromaždenným obyvateľom. Z tohto dôvodu ho inzultoval extrémny stúpenec ľudáckeho hnutia. Predseda slovenskej autonómnej vlády J. Tiso vydal dekréty, ktoré splnomocňovali poverené osoby uskutočniť všetky opatrenia na zmenu verejnej správy, ktorá vzišla z volieb v máji a júni 1938. V Banskej Bystrici to bol Michal Samuhel. Výmerom Krajinského úradu z 12.10. 1938 bol V. Paulíny suspendovaný z funkcie starostu mesta. Nahradil ho Michal Samuhel.

9. novembra 1938 bol rozpustený zastupiteľský zbor, čím sa zrušila mestská rada. Namiesto starostov a zastupiteľských zborov boli vymenovaní vládni komisári s poradným zborom. Vládnym komisárom pre B. Bystricu sa stal Michal Samuhel, ktorý túto funkciu vykonával až do 15. mája 1944.

Karol Fremal

65. VÝROČIE OTVORENIA ŽELEZNIČNEJ PREVÁDZKY NA TRATI B. BYSTRICA – DOLNÁ ŠTUBŇA

Pred 65 rokmi bola odovzdaná do prevádzky unikátna jednokoľajová železničná trať Banská Bystrica – Dolná Štubňa, ktorá bola postavená v rekordne krátkom čase, bez pomoci výkonnejších mechanizmov, vo veľmi náročných terénnych podmienkach pohoria Veľkej Fatry. Dosiahlo sa tým prepojenie trate Zvolen – Banská Bystrica – Brezno s traťou Zvolen – Vrútky, čím sa Banská Bystrica stala železničným uzlom.

K dávno požadovanému železničnému prepojeniu Pohronia s Turcom malo dôjsť pôvodne trasou zo Zvolena cez Banskú Bystricu do Štubne a Vrútok, avšak uhorský snem v roku 1870 uprednostnil trasu zo Zvolena cez Kremnicu. Župné i mestské orgány ešte za Rakúsko-Uhorska viackrát, ale bez úspechu, žiadali postavenie železnice z Banskej Bystrice do Turca. Naposledy to bolo memorandom podaným parlamentu v roku 1911.

Slávnostný vlak pri otvorení trate Banská Bystrica - Dolná Štubňa.

Od roku 1913 z Banskej Bystrice do Harmanca viedla 12,8 km dlhá lokálna železnica s parnou prevádzkou, ktorá bola postavená s investičným nákladom 2 956 000 vtedajších korún. Zabezpečovala osobnú i nákladnú dopravu pre potreby Harmaneckých papierní, ale aj štátnych lesov a iných podnikov. Trať viedla zo starej Hlavnej stanice v Banskej Bystrici popri Majeri, úpätím Banoša cez Jesenský vršok popri Wűnschovej teheľni, ďalej cez Kostiviarsku, Svätý Jakub až do Harmanca. Mala tri stanice (Svätý Jakub, Ulmanka, Harmanec – papiereň), dve zastávky (Banská Bystrica, Kostiviarska) a sedem strážnych domčekov.

Po vzniku ČSR orgány okresu Banská Bystrica a Turčiansky Svätý Martin v roku 1934 adresovali na niektoré vtedajšie ministerstvá žiadosť vo veci urýchlenia začiatku výstavby železničného prepojenia Harmanca so Štubňou. V roku 1935 zámer vláda schválila, vybrala sa najvýhodnejšia z viacerých navrhovaných variant, začali sa meračské a projektové práce.

Pôvodný vzhľad banskobystrického portálu vrcholového tunela.

Slávnostné zahájenie výstavby trate sa uskutočnilo 28.9.1936 pri portáli vrcholového tunela za účasti prezidenta ČSR Dr. E. Beneša, ministra železníc R. Bechyně, ministra spravodlivosti I. Dérera, krajinského prezidenta J. Orsághа, starostov Banskej Bystrice a Harmanca a ďalších činiteľov verejnej správy. Vrcholový tunel bol označený menom prezidenta Dr. E. Beneša, a tunel č.8 menom Dr. M. Hodžu. Jednotlivé staveniská boli odovzdané v r. 1937, stavba bola zadaná v r. 1938 a zahájená na jar 1939.

V čase vyhlásenia samostatnej Slovenskej republiky (14.3. 1939) bolo už na tejto trati vykonaných na 67% všetkých prác s nákladom 299 487 359,60 korún. Do ukončenia bolo preinvestované ešte 145 619 695,35 korún, čiže stavebné náklady nakoniec dosiahli celkove 445 167 054,95 korún.

Po dokončení bola železničná trať slávnostne odovzdaná do prevádzky 19.12.1940, teda pred 65 rokmi, za účasti prezidenta Slovenskej republiky Dr. J. Tisu, ministrov J. Stana, A. Macha, F. Čatloša, G. Medrického, predsedu snemu M. Sokola a vládneho komisára Banskej Bystrice M. Samuhela. Hosťami boli bývalý bulharský cár F. Coburg, ríšsky minister dopravy J. Dorpmüller a diplomatický zbor. Prominenti si prezreli trať zo slávnostného vlaku. V niektorých staniciach sa zhromaždeným účastníkom prihovoril prezident republiky, ktorý mal slávnostný prejav pri portáli vrcholového tunela, premenovaného na *Tunel Andreja Hlinku*. Tu si položením venca uctili pamiatku obetí stavby. Podujatie skončilo spoločným obedom v Národnom dome v Banskej Bystrici.

Pravidelná doprava na trati začala dňom 20.12.1940 so štyrmi pármi osobných vlakov a dvomi pármi nákladných vlakov s parnou trakciou. Cesta osobným vlakom z Banskej Bystrice do Turčianskych Teplíc sa novou traťou skrátila z dovtedajších troch na jednu hodinu. Stará trať z Banskej Bystrice do Harmanca bola zrušená, pretože jej funkciu nahradila vlečka do Harmaneckých papierní zo stanice Ulmanka na novej trati.

Železničná trať Banská Bystrica – Dolná Štubňa je pozoruhodná z viacerých hľadísk. Na celkovej dĺžke 40,956 km prekonáva výškový rozdiel 349,16 m. Rozdiel medzi vzdušnou a skutočnou vzdialenosťou začiatku a konca trate je takmer dvojnásobný. Na trati postavili 22 tunelov s celkovou dĺžkou 12,211 km, čiže asi 30% trate prechádza tunelmi. Tunely sa razili z oboch strán súčasne a po prerazení boli opatrené kamennou obmurovkou.

Najzaujímavejší je vrcholový tunel, ktorý má 4 698,153 m a je najdlhším na Slovensku. V tomto tuneli s lomenou niveletou trať v km 31,425 dosahuje najvyššieho bodu na kóte 692,94 m.n.m. Pri prerazení smerovej štôlne tohto tunela dňa 28.8.1938 zistili len minimálne odchýlky (smerová 28 mm, výšková 5 mm v dĺžke 35 mm). Značné vývery vody (asi 500 l/sek.) sú odvedené tunelovým kanálom a využívané sú pre vodárenské účely. Na trati je 166 mostov a priepustov rôznych konštrukcií (112 železničných a 54 cestných). Najimpozantnejším je klenbový železobetónový viadukt v km 15,3 – 5 so štyrmi poliami (svetlosť 19 + 55 + 19 + 19 m), po ktorom vedie niveleta trate vo výške 42 m nad údolím. Tento viadukt bol v tom čase najväčšou stavbou tohto druhu v juhovýchodnej Európe.

Zaujímavá je aj spotreba materiálu na výstavbu trate. Spotrebovalo sa 702 600 m^3 kameňa, ktorý dodávalo viacero kameňolomov, pričom žulové kvádre sa dovážali až zo Sliezska. Spotreba železa predstavovala 1 857,9 ton, cementu 57 600 ton, 44 000 m^3 guľatiny a 41 000 m^3 reziva. Na zvršok trate bolo potrebné 60 460 ton koľajového materiálu, 72 000 impregnovaných dubových podvalov a mostníc, ako aj 99 000 m^3 štrku.

Na stavbe trate pracoval v rôznom čase rôzny počet robotníkov, najviac to bolo 12 339 v máji 1938, v tuneloch 5 701 robotníkov. Na odľahlých pracoviskách mali zabezpečené bývanie v barakoch s kapacitou 50 – 100 robotníkov, pre ich deti boli zriadené dve školy (Bartoška a Horný Harmanec). Pri stavbe sa vyskytlo 2 266 úrazov, z čoho 492 ťažkých a 35 smrteľných. Pamätník obetiam stavby trate sa nachádza v Dolnom Harmanci.

Na trati sú stanice – Kostiviarska, Ulmanka (neskôr Uľanka), Horný Harmanec (neskôr Harmanec – jaskyňa) a Čeremošné, zastávky – Svätý Jakub (zrušená), Špania Dolina (zrušená), Harmanec papiereň (neskôr Cenovo a napokon Harmanec) a Horná Štubňa. Výhybňa Harmanec bola

premenovaná na Harmančok a neskôr na Dolný Harmanec. Na trati boli aj tri strážne domčeky. V staniciach Kostiviarska a Ulmanka (Uľanka) postavili pre zamestnancov po dva služobné dvojdomčeky.

Počas SNP na tejto trati operoval improvizovaný pancierový vlak Hurban, ktorý s podpornými jednotkami 4.10. 1944 pri Čremošnom odrazil útok nemeckého vojska, pokúšajúceho sa o prielom do Banskej Bystrice. Vojnovými udalosťami v rokoch 1944 – 1945 bola železničná trať Banská Bystrica – Dolná Štubňa značne poškodená. Ustupujúce nemecké vojská systematicky ničili zariadenia (koľajnice, výhybky, mosty i viadukty vrátane spomínaného unikátneho viaduktu), našťastie nestačili už deštruovať tunely. Stanice Banská Bystrica a Čremošné boli poškodené bombardovaním.

Vojnové škody sa odstraňovali po úsekoch (na opravu 4 viaduktov sa vynaložilo 20 480 000 Kčs) a napokon 17.3.1946 v stanici Ulmanka (Uľanka) bola celá trať slávnostne odovzdaná do prevádzky. Tejto slávnosti sa zúčastnili vtedajší minister dopravy generál A. Hasal, predseda SNR J. Lettrich, poverenik dopravy a verejných prác G. Husák, predsedovia ONV Banská Bystrica a Turčiansky Svätý Martin. Vrcholový tunel bol opäť

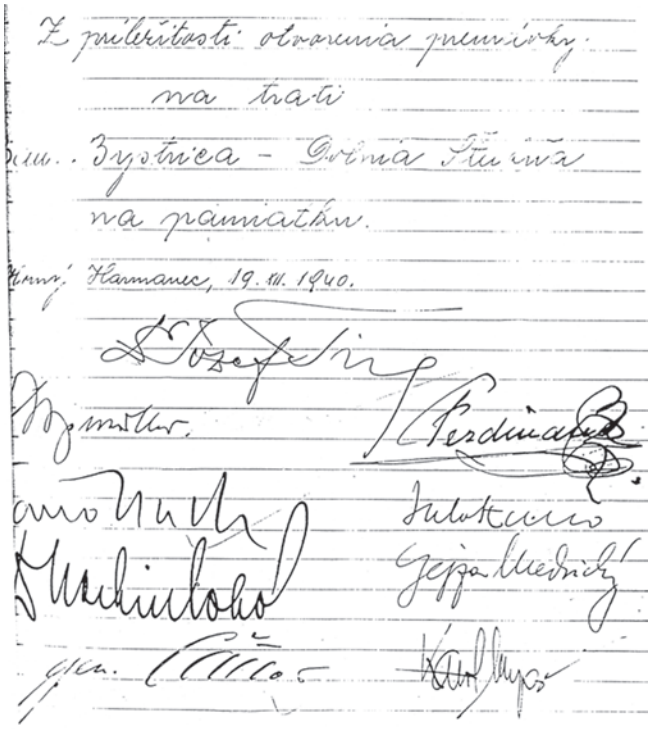

Podpisy prominentných účastníkov otvorenia trate. Prvý zhora Dr. J. Tiso.

premenovaný na Tunel Dr. E. Beneša.

Po dokončení novej železničnej stanice Banská Bystrica v lokalite Horné lúky (otvorená 1.5.1951) bola na ňu pripojená aj táto trať. Od roku 1962 dochádza k nahradzovaniu parných lokomotív motorovými a od osláv 25. výročia SNP v roku 1969 trať Banská Bystrica – Diviaky nesie názov Trať SNP.

Je pozoruhodné ako citlivo dokázali vo veľmi členitom území zakomponovať trať do okolitého prírodného prostredia, s ktorým dnes takmer úplne splýva, na rozdiel od omnoho drastickejších zásahov do terénu pri výstavbe súbežnej cesty z Harmanca cez sedlo Malý Šturec do Turca. V ostatných rokoch značne poklesla osobná i nákladná doprava na tejto trati a stálo by za úvahu aj jej atraktívnejšie využitie v rámci cestovného ruchu.

Katarína Burkovská

Použité pramene:

Kmeť L., Ryšavý J.: Banská Bystrica – Dolná Štubňa 1940 – 2000
Banská Bystrica–Harmanec-papiereň, Účelová publikácia, Košice, 2000,103 str.
Pavlík R. a kol.: Hlavná železnica Banská Bystrica – Dolná Štubňa
Príležitostná publikácia k otvoreniu trate, Bratislava, 1940, 75 strán
Informácia z tlače: Slávnosť otvorenia železnice B. Bystrica – Dolná Štubňa. Naše Pohronie, Banská Bystrica 13.12. 1940

OPRAVA Z Č. 3/2005

V predchádzajúcom čísle Permona (3/2005) bolo omylom zamenené meno autorky príspevku „Z histórie remeselnej výroby v Banskej Bystrici“, ktorou je v skutočnosti Katarína Burkovská. Čitateľom i autorke sa za tento omyl ospravedlňujeme.

Redakčná rada

DÁME ŠANCU CESTOVNÉMU RUCHU?

Slováci sa veľmi radi pýšia krásou svojej krajiny, pamiatkami, tradíciami, kultúrou či inými atraktivitami, o ktorých si myslia, že priťahujú turistov. Aj my sme si to mysleli, keď sme zakladali cestovnú kanceláriu. Našim zámerom bolo dovážať hostí na návštevu Slovenska. Boli sme presvedčení , že Slovensko a jeho ponuka sú dostatočne atraktívne aj pre náročných turistov. Od našich začiatkov uplynulo niekoľko rokov a pôsobnosť našej kancelárie sa výrazne zmenila a my poskytujeme služby klientom nie len na Slovensku ale aj v susedných krajinách. Náš obrat z roka na rok narastá, ale naša schopnosť dovážať hostí do slovenských regiónov nie. V súčasnosti predávame viacero programov, počas ktorých naši hostia navštívia dve a viac krajín.

Zmeny na trhu, požiadavky partnerov a skúsenosti nás rýchlo presvedčili, že atraktivita územia nestačí na to, aby sme pritiahli väčšie množstvá klientov. Dokonca nestačí, ani keď sa k nej pridajú kultúrne hodnoty a kvalita služieb. Preto v našej ponuke nájde klient okrem Slovenska aj Maďarsko, Českú republiku, Rakúsko, Poľsko či dokonca Slovinsko. Je to dôsledok toho, že naši klienti – cestovné kancelárie v zahraničí – radšej predávajú „známe“ alebo dobre propagované destinácie. Je to logické vyústenie úslovia „náš zákazník - náš pán“. Prakticky preložené to znie takto: „náš zákazník od nás kúpi len to čo sa mu páči, a márne sa mu budeme snažiť predať niečo, čo nechce, alebo niečo čo nepozná“.

Vnímavému pozorovateľovi (a to nemusí byť ani profesionál v cestovnom ruchu) stačí, ak navštívi ktorúkoľvek z významných výstav CR (WTM, ATM, ILTM, BITTM, atď.) a zistí, že krajiny, ktoré konkurujú Slovensku na svetovom trhu CR, majú častokrát omnoho nápaditejšie a premyslenejšie reklamné stratégie. Ako teda môže malý región súťažiť o klientov na trhu napriek zanedbávanej štátnej propagácii?

Región so svojimi zdrojmi nemôže suplovať funkciu štátu v propagácii krajiny, ale myslím si, že ešte stále má dosť príležitostí, aby pritiahol viac návštevníkov. Otázka však stojí, či sme vôbec schopní konkurovať Liptovu, Orave, Spišu, atď. Čím sa odlišuje náš región od iných a sme vôbec schopní ukázať trhu našu ponuku dostatočne lákavým spôsobom? Dokážeme ako región osloviť návštevníkov tak, aby sa rozhodli k nám prísť? A dokážeme mu potom prisľúbené zážitky a služby poskytnúť v zodpovedajúcej kvalite?

Cestovný ruch je jedným z najdynamickejšie sa meniacich priemyselných odvetví. Výrazne podlieha vkusu klientov a momentálnym náladám na trhu. Toto všetko je ovplyvňované mnohými faktormi: povesťou (ktorá sa šíri medzi návštevníkmi), politickou situáciou, dopravnou dostupnosťou, cenovou hladinou, reklamou, vekovou štruktúrou klientov, prístupnosťou informácií o regióne ako destinácii CR, množstvom distribučných kanálov, obrazom, ktorý sa šíri v médiách (ak sa vôbec nejaký obraz šíri) a podobne...

Je viacero možností, ako by náš región mohol ovplyvniť rozhodovanie klientov, vyberajúcich si cieľové miesto pre svoju cestu tak, aby prišli práve k nám. Na to, aby sme v tom boli úspešní, by sme však potrebovali presne vedieť (= dohodnúť sa), ktoré skupiny klientov a na ktorých trhoch chceme osloviť a pritiahnuť, potom potrebujeme vedieť, aké majú naši budúci klienti preferencie (či radi cestujú lietadlom, vlakom, autobusom, ...čo radi robia, jedia, navštevujú..., aký komfort a cenové hladiny v ubytovaní vyhľadávajú...). Jednoducho potrebujeme si položiť presné otázky a čo je dôležitiejšie, potrebujeme presné odpovede.

Namiesto analýz a poučovania by som chcel na záver radšej provokovať, a preto sa budem pýtať.

Mám tu teda pár otázok pre zamestnancov úradov mesta či VÚC: Na základe čoho vyvíja mestský úrad, či VÚC svoje aktivity na poli propagácie CR? Spýtal sa niekedy podnikateľov, ktoré trhy chcú osloviť? Akú podporu najviac potrebujú pre úspešné rozvíjanie podnikania v CR? Koordinujete svoje aktivity s inými úradmi (SACR, MHSR...), podnikateľmi, neziskovými organizáciami a združeniami?

A pár otázok sa nájde aj pre podnikateľov: Ktoré trhy sú pre pre vás najzaujímavejšie a prečo? Viete, aké kroky podniká mestský úrad na podporu CR? A aké podniká SACR či VÚC? A ste s nimi spokojní? Poskytli ste im svoj názor? Viete, čo chcú dosiahnuť podnikatelia - vaši kolegovia v CR? Vedeli by ste zosúladiť svoje ciele? Považujete sa navzájom za konkurentov? Aj keď si povieme, že v roku 2003 do Európy pricestovalo okolo 400 miliónov ľudí, a že z toho Slovensko navštívilo len 1,4 milióna hostí, pričom do Českej republiky pricestovalo skoro 7 mil.?

Prajem všetkým veľa úspechov v práci a dúfam, že si nájdete čas aj na zaslanie vášho názoru do redakcie Bystrického permona.

Marián Sanitrár

ROTARY KLUB BANSKÁ BYSTRICA OSLÁVIL V ROKU 2005 SEDEMDESIATKU

Členovia Rotary klubu (RC) Banská Bystrica v r. 2005 oslávili nielen storočnicu Rotary International (RI) – najstaršej humanitnej a charitatívnej organizácie na svete - zasadením pamätnej lipy v mestskom parku a 80 rokov od založenia 1. RC na území bývalej ČSR , ale najmä sedemdesiatiny vlastného klubu a 15 rokov od zahájenia aktivity, ktorá viedla k obnoveniu jeho činnosti.

Rotary klub Banská Bystrica si pri založení v roku 1935 vytýčil v programe svojej činnosti najmä tieto ciele:

** zasahovať iniciatívne do účelnosti verejného podnikania a vykonávania verejných prác,*

** venovať pozornosť cudzineckému ruchu,*

** zaoberať sa otázkami drevárskeho priemyslu, zlepšenia kvality lúk a pasienkov, rozvoju chovu oviec*

** zaoberať sa rozvojom priemyslu spracujúceho prírodné bohatstvo stredného Slovenska*

** zabezpečiť nové pracovné príležitosti.*

V roku 1939 s nástupom fašistickej totality v Európe a rozpadom Československej republiky boli Rotary kluby v Čechách aj na Slovensku zakázané a rozpustené. Druhá vlna šírenia sa rotariánskych myšlienok a tradícií začala po skončení II. svetovej vojny. Na Slovensku sa stihol obnoviť len Rotary klub Bratislava, avšak s nástupom novej totality – komunistickej v roku 1948 bola opäť rotariánska klubová činnosť zakázaná. Mnohí rotariáni boli počas oboch totalitných režimov prenasledovaní a stíhaní.

Účastníci inaugurácie klubu Rotary Banská Bystrica 16. júla 1935

Tretia vlna rozvoja rotariánstva na území Československa začala v roku 1990. Po 53 rokoch sa v roku 1992 podarilo obnoviť aj RC Banská Bystrica ako druhý na Slovensku. Rotary klub vznikol ako neformálna reprezentácia mesta, ktorá v duchu rotariánskych zásad sa od začiatku snaží podieľať na zlepšovaní životných podmienok a životného prostredia v meste, zvyšovať vzdelanostnú úroveň mladých ľudí výmenou študentov a mladých odborníkov so zahraničím, čím zároveň upevňuje aj dobré medzinárodné vzťahy a spoluprácu.

Inaugurácia prebiehala v Národnom dome, v dnešných priestoroch Štátnej opery.

Pri svojom obnovení Rotary klub Banská Bystrica založil Nadáciu zdravé mesto, ktorá sa neskoršie pretransformovala na Komunitnú nadáciu zdravé mesto Banská Bystrica. Nadácia je dnes vzorom komunitným nadáciám aj pre mnohé mestá celej Európy. Cestou tejto nadácie, v predstavenstve ktorej má Rotary klub Banská Bystrica trvalo svojich zástupcov, sa uskutočnili už stovky projektov na zlepšenie kvality života v meste, na podporu aktivít občianskych a záujmových združení, spoločenského života a životného prostredia.

Na zlepšenie zdravotníckej starostlivosti nielen občanom mesta, ale všetkým pacientom Fakultnej nemocnice s poliklinikou F. D. Roosevelta v Banskej Bystrici, získal Rotary klub prostriedky na zadováženie špičkových operačných a diagnostických prístrojov (prvý operačný laparoskop na Slovensku – 1992).

V rámci už tradičných benefičných koncertov v cykle Tmavomodré večery a turnajov Rotary Banská Bystrica Golf Cup získali členovia klubu financie na podporu krajskej pobočky Únie nevidiacich a slabozrakých Slovenska (ÚNSS) a zakúpenie pomôcok pre ich členov (napr. písací stroj na písanie Braillovým písmom). V týchto dňoch sa realizuje aj najnovší projekt: v priestoroch Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici bude inštalovaná špeciálna počítačová jednotka s čítacím zariadením pre slabozrakých.

Jeden z najväčších projektov sa uskutočnil v nedávnej minulosti na pomoc Divadlu z pasáže v časoch, keď tento výnimočný subjekt na pôde nášho mesta - doteraz nedocenený vo svojej činnosti a výsledkoch - zápasil s existenčnými problémami a určite aj vďaka finančnej injekcii Rotary klubu prežil svoje najkritickejšie obdobie.

Svojimi medzinárodnými kontaktmi umožnil Rotary klub účasť na prázdninových poznávacích pobytoch v celej Európe, ako aj na ročných študijných pobytoch v zámorí desiatkam študentov.

S partnerským Rotary klubom Bad Ischl (Rakúsko) sa pripravuje projekt obnovy a zachovania historických banských zariadení v okolí mesta Banská Bystrica s perspektívou vybudovania baníckeho múzea v ich priestoroch. V spolupráci s Rotary klubom Zvolen sa pripravuje rekonštrukcia cyklotrasy vedenej popri Hrone medzi Banskou Bystricou a Zvolenom.

Nielen pre významných návštevníkov mesta, ale aj pre bežných turistov pripravil Rotary klub Banská Bystrica exkluzívny propagačný materiál a praktického sprievodcu mestom a jeho históriou: PASSPORT Banská Bystrica. Tento ojedinelý personifikovaný suvenír sa nachádza už na mnohých miestach všetkých svetadielov, kam si ho odniesli turisti a mnohé významné osobnosti, medzi nimi napríklad princ Charles z Veľkej Británie. Edícia PASSPORT je dnes už chránená na úrade ÚPV a v rámci nej sa pripravujú vydania Passportov aj pre ďalšie mestá.

O uznaní činnosti a ocenení výsledkov mnohých projektov Rotary klubu Banská Bystria v prospech mesta a jeho zviditeľňovanie aj za hranicami Slovenska svedčí tiež fakt, že viacerí jeho členovia sú už nositeľmi Ceny primátora mesta Banská Bystrica.

Aj v budúcnosti budú aktivity klubu v prospech komunity mesta zamerané tak, aby proklamovaná myšlienka *Za živa v Bystrici - po smrti v nebi* bola opodstatnená pre všetkých jej obyvateľov.

Ivan Belan,
Charter - prezident RC Banská Bystria, PDG

VÝZVA!

Vážení čitatelia časopisu BYSTRICKÝ PERMON!

ROTARY KLUB Banská Bystrica si pre rok 2006 stanovil jednu z hlavných priorít svojej činnosti – ochranu zanedbaného kultúrneho dedičstva regiónu mesta.

Zvláštnu pozornosť budeme venovať príprave projektu Banského múzea a skanzenu v obci Špania Dolina. Nadviazaním spolupráce so zahraničnými Rotary klubmi vieme zvýšiť **finančnú podporu tejto skvelej myšlienky.**

Obraciame sa na Vás, vážení čitatelia a nadšenci histórie nášho mesta, o poukázanie 2% podielu zo zaplatenej dane v prospech prijímateľa: ROTARY KLUB Banská Bystrica, Národná 11, Banská Bystrica, IČO 30230314, č. účtu 0301564432/0900

NA HRBČOKU - DOM SO STRATEGICKOU POLOHOU

Populárna hodinová veža na Námestí SNP zľava susedí s objektom, ktorému bol v priebehu histórie prisúdený názov „Na hrbčoku“. Strategická poloha môže u mnohých vyvolávať zvedavosť - kto boli užívatelia tohto domu?

Literárne a hudobné múzeum v Banskej Bystrici uchováva archívny materiál, viažuci sa na činnosť známeho banskobystrického lekára MUDr. Ladislava Hilára (1901-1973). Práve on bol jeným z obyvateľov domu na Námestí SNP č. 25. A nie hocijakým.

Najskôr bol internistom, neskôr sa venoval zubárskemu odboru (v roku 1939 napr. ošetroval bulharského cára Ferdinanda Coburga, o čom svedčí písomný doklad v LHM). Po roku 1945 pôsobil ako predseda Spolku lekárov v Banskej Bystrici či metodik OÚNZ. Popri svojom lekárskom povolaní sa zaujímal o históriu, matematiku, fyziku, umenie. Významne prispel k výskumu dejín lekárstva v regióne.

Bolo celkom prirodzené, že sa ako banskobystrický rodák zaujímal aj o prostredie, v ktorom prežil väčšinu svojho života. Rôznym spôsobom si zhromažďoval informácie a rekonštruoval tak „malé“ dejiny domu. Na základe staršej obrazovej dokumentácie si často kreslil jeho rozličné podoby a zoraďoval v historickom slede jeho obyvateľov či užívateľov. Nuž, a čo zistil?

Napríklad roku 1350 sa dom užíval ako väžnica – *Stadtwache*. Túto funkciu si udržiaval takmer po celú dobu existencie. Bolo to prirodzené - na námestí sa konávali trhy a jarmoky, preto bolo potrebné určovať a kontrolovať miery a váhy predávaných tovarov. V povedomí obyvateľov bol však vnímaný aj ako „*Strelingerov*“ dom.

Časom sa potreby mesta menili, pribúdali nové funkcie objektu – napr. r. 1712 tu umiestnili cisárskych strážnikov. Roku 1800 tu bola zasa zriadená dievčenská škola, ale dom v istom čase slúžil aj ako väznica na vypočúvanie či na umiestnenie opilcov.

Roku 1948 dostal MUDr. Hilár na vedomie od susednej mestskej sporiteľne list, v ktorom sa uvádza, že tá si prenajíma kvôli rozšíreniu obchodných miestností od mesta dovtedajšiu vodárenskú dielňu, umiestnenú pod jeho bytom.

Podoba objektu prešla značnými zmenami. Dnes sú v jeho prízemí malé obchodíky a na poschodí byt. Zaujímavé pivničné priestory, o ktorých sa zmieňuje vo svojej práci aj E. Jurkovič, by si určite zasluhovali podrobnešie preskúmanie.

V každom prípade bol a dodnes je tento dom svedkom mnohých udalostí, ktoré hýbali mestom vyše sedem storočí.

Jana Borguľová

(pozn. redakcie: Výsledky bádania MUDr. Hilára sa javia vo svetle dnešného poznania ako veľmi nepresné.)

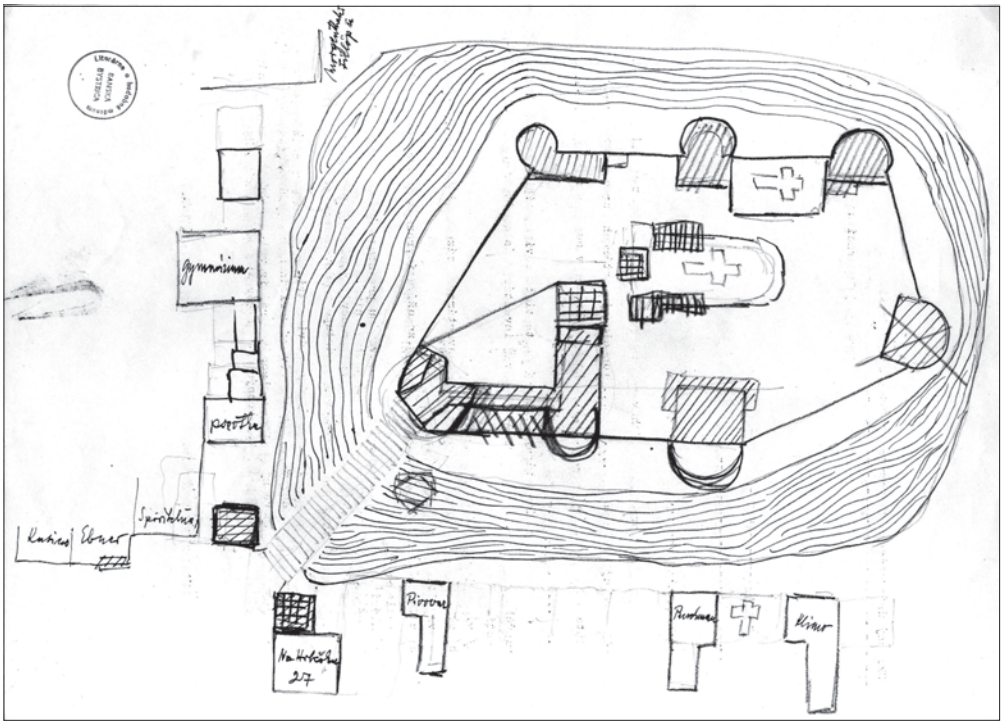

Vlastnoručný nákres mestského hradu s vyznačením pozície domu Na hrbčoku od MUDr. Hilára.

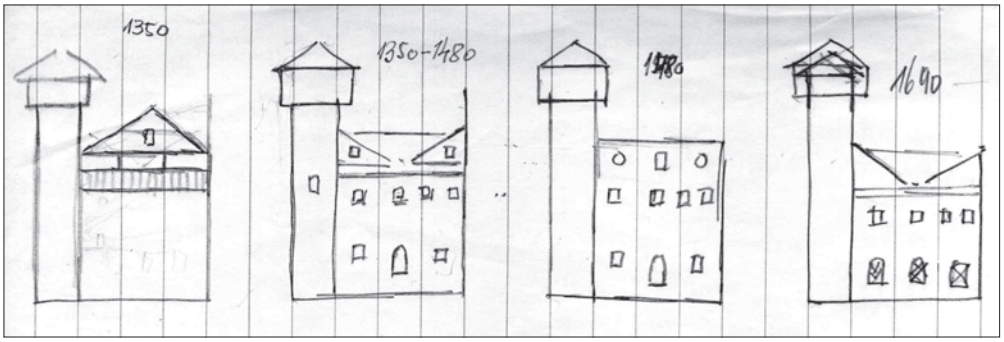

V osobných záznamoch MUDr. Hilára nachádzame i jeho nákresy vývojových štádií domu s približným datovaním.

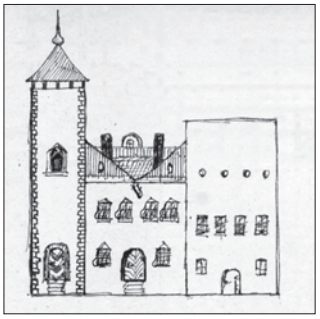

Jedna z kresieb. Čo všetko dom skrýva?

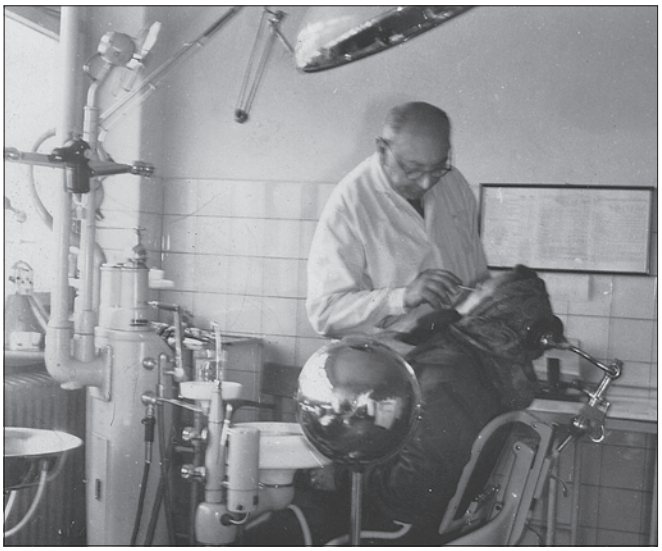

MUDr. Ladislav Hilár vo svojej ordinácii.

ŠPANIA DOLINA – LOKALITA EURÓPSKEHO VÝZNAMU

Dokončenie zo str. 1.

Iste si všetci uvedomujeme skutočnosť, že táto banícka obec preslávená vo svete má už svoje najvýznamnejšie obdobie z pohľadu baníctva za sebou. Vďaka charakteristickej architektúre si však zachovala svoj banícky charakter až doposiaľ. Pozoruhodné sú najmä zachované banícke technické a urbanisticko-architektonické objekty, akými sú banícka Klopačka, impozantné haldy nad obcou, mnoho baníckych technických pamiatok, fragmenty zaniknutého banského vodovodu i obytné domy baníkov s typickou baníckou ľudovou architektúrou. Svoje nezastupiteľné miesto tu majú i cirkevné pamiatky, ktorým dominuje kostol Premenenia Pána a Boží hrob. Stále sú tu živé banícke tradície ako i tradícia paličkovanej čipky – kneplovanie. Obraz baníckej Španej Doliny dotvára originálna architektúra novodobej Úpravne rúd a pre tento hornatý kraj nezvyčajne rovné plochy zatrávnených sedimentačných nádrží.

Zimná idyla na Španej Doline.

Tieto aspekty zohrali dôležitú úlohu už pri vyhlasovaní Španej Doliny za pamiatkovú rezváciu ľudovej architektúry v roku 1979. Jednou z ďalších možností zviditeľnenia a otvorenia sa tejto obce pred európskou verejnosťou je vybudovanie náučných chodníkov, ktoré sprístupnia banícke technické a architektonické pamiatky v teréne, ako aj zriadenie Regionálneho banského múzea v Španej Doline s montánnym skanzenom na Pieskoch.

Predstava o Špaňodolinskom banskom múzeu dostala nový rozmer po roku 2001, kedy sa definitívne rozhodlo, že Rudné bane, š. p. v špaňodolinskom revíri svoju činnosť skončili a tamojší závod na úpravu rúd spolu s ďalšími k nemu patriacimi nehnuteľnosťami zmenia vlastníka. Ukázala sa tu ideálna možnosť pre umiestnenie banského múzea.

Vytvorenie turisticky významného centra je už nejaký čas v centre záujmu občianskeho združenia Nový Kumšt a Permon. Členovia týchto združení Milan Žuffa – Ellek a Ing. Pavel Gender pripravili v roku 2003 prvý zámer na zriadenie Špaňodolinského banského múzea. Podľa zámeru toto „*múzeum musí byť vysoko kvalifikovaným odborným pracoviskom výskumu a prezentácie montánnej histórie regiónu s medzinárodnou spoluprácou; návštevníkom musí ponúkať maximálne živé expozície v autentickom prostredí technických pamiatok „in situ“, spojené s ich aktívnou, zážitkovou účasťou.“*

Opustený areál Úpravne rúd - bude základom banského skanzenu?

Ich cieľom je spojiť banské múzeum v areáli Úpravne rúd v Španej Doline so skanzenom baníckej, kultúrnej, uhliarskej a lesníckej histórie na Pieskoch, ktorý by sa mohol stať unikátnou atrakciou. Po rekonštrukcii štôlne by sa návštevníci premiestnili banskou železnicou zo súčasnosti do baníckeho sveta v dávnej minulosti. Čakala by ich tu autentická expozícia zameraná na staroveku povrchovú ťažbu s ukážkami stredovekých štôlní i sprístupnená šachta František. Predstava o tomto skanzene sa ešte stále profiluje, aj keď sa v tomto smere urobilo už viacero krokov. Uvažuje sa o rekonštrukcii autentickej baníckej osady z minulých storočí, obnove sedimentačných nádrží, z ktorých sa získavala cementačná meď a zelená farba. Zaujímavá by bola aj štylizácia starého, možno až predhistorického sídliska prospektorov a kutačov, ktorých prítomnosť dokumentujú zachované kamenné mlaty. Niekoľkodňový pobyt v tomto prostredí s primeraným programom prezentovaným skúsenými inštruktormi by mohol mať všetky znaky romantického dobrodružstva a vzrušujúceho stretnutia s minulosťou.

Banské múzeum a skanzen by doplňovala sieť náučných chodníkov. Exkurzie by odtiaľ vychádzali priamo do pamiatkovej rezervácie i do okolia Španej Doliny na Malý a Veľký špaňodolinský okruh, na Špaňodolinský banský vodovod a ďalšie pešie aj cyklistické trasy. Mohlo by sa stať aj východiskom tematických zájazdov do regiónu Banskej Bystrice alebo celého stredného Slovenska.

Projekt umiestnenia a zriadenia Špaňodolinského banského múzea je ťažiskovou aktivitou a prvou fázou realizácie zámeru na vytvorenie *Banskobystrického geomontánneho parku*. Cieľom tohto jedinečného zámeru je zachrániť, zviditeľniť a pre budúci rozvoj regiónu využiť komplex krajinných, technických a kultúrnych pamiatok európskeho významu v okolí Banskej Bystrice.

Rámcová štruktúra projektovaného múzea v areáli Úpravovne rúd v Španej Doline uvažuje so vstupnými priestormi, bansko-technickou a umelecko-priemyselnou expozíciou, s funkčným modelom špaňodolinských baní, správou a prevádzkou múzea, s priestormi pre výskum, konzervovanie zbierok a reštaurovanie pamiatok, parkoviskom. Súčasťou bude nástupište pre exkurzie banskou železnicou na Piesky. Samozrejmosťou je technická vybavenosť a ubytovacie kapacity pre zamestnancov múzea.

Uzavretá časť by pozostávala zo štyroch komplexov. V dolnej časti by sa nachádzali dielne umeleckej výroby, správa a prevádzka múzea, halová múzejná expozícia s galériou baníckeho výtvarného umenia, funkčný, vodou poháňaný model šachty Maximilián a terénne expozície triedenia a úpravy rúd s funkčným modelom drviacej stupy a premývacích žľabov. V strede by sa nachádzala terénna expozícia povrchových foriem ťažby, ako boli pingy, odkopy, galérie, mitterberské štôlne a tiež ukážka hlbinnej stredovekej bane s figurínami baníkov, ktoré môžu príležitostne vystriedať živí figuranti. V hornej časti pri vstupe do štôlne by bola banská železnica s remízou a dopravou podzemím na Piesky. Voda vytekajúca z prekopu by sa v hornej časti akumulovala a využívala na imitáciu pohonu modelov banských ťažných strojov, stúp a iných zariadení. Z areálu múzea by sa odvádzala štylizovaným vodopádom do odvodňovacieho systému odstavného parkoviska na odkalisku.

Tieto tri časti by boli navzájom prepojené pešou trasou umožňujúcou rôzne kombinácie prehliadky múzea s nástupom v dolnej, strednej, ale aj v hornej časti areálu. Bokom, pri ceste k cintorínu by bola umiestnená štvrtá časť múzea – pamätník špaňodolinským baníkom a pracovisko výskumu a prevádzky.

V tejto súvislosti treba uviesť, že pôjde o moderné banské múzeum, ktoré by zodpovedalo historickému významu, pamiatkam a kráse Španej Doliny. Obec a celý región takúto unikátnu turistickú atrakciu rozhodne potrebuje. Ide o jedinečný projekt pre zviditeľnenie našej svetoznámej baníckej lokality, ktorá nás svojou bohatou produkciou medených a striebornych rúd preslávila ďaleko vo svete.

Ivan Herčko

KREMNICKÉ VRCHY – sedlo TRI KRÍŽE 1180 m.n.m.

Neďaleko Banskej Bystrice v malebnom prírodnom prostredí Kremnických vrchov vedie jedna z mnohých turistických trás zo Skalky smerom na Zlatú studňu cez Velestúr, ku Trom krížom až do Kováčovej. Je to veľmi krásna hrebeňovka s mnohými výhľadmi a zaujímavosťami po červenej turistickej značke.

Viaceri turisti, ochrancovia prírody ale i tí rekreační návštevníci prírody sa vždy zastavili pri významnom a turistami obľúbenom mieste - sedle Tri kríže. Tu sa môžu občerstviť, chvíľku si posedieť a načerpať nových síl na pokračovanie rôznymi chodníkmi turistických značiek podľa vlastného „určeného" cieľa. Po modrej značke je možné ľahko prísť cez Malachov do Banskej Bystrice alebo po žltej značke cez Hornú skalu do Horných Pršian a Kremničky.

Práve spomínané sedlo Tri kríže zaujme každého návštevníka tohto miesta, keďže sa tu nachádza drevený kríž s tromi ramenami. Nie je to v pravom zmysle orientačná turistická značka, ale je to veľmi významná historická pamiatka. Na tomto mieste sa stretali tri chotáre a to zvolenský, bystrický a kremnický. Toto miesto je známe už v stredoveku, spomína sa v roku 1535 ako prechod z Banskej Bystrice do Kremnice cez veľmi známy Hostinec. Na tejto bývalej hradskej ceste bol v tom čase Hostinec len prvou prepriahacou stanicou pre kone, ktoré viezli poštu do Zvolena. Takto dostala názov poštová cesta. Cesta viedla cez sedlo Tri kríže, kde bol osadený dubový kríž vysoký 5,5 m s tromi ramenami. Tento kríž nebol spätý s politickými ani cirkevnými aktivitami, jeho tri ramená skôr symbolizovali stretanie sa troch katastrov – území.

Jedna z dominánt odporúčanej trasy zaujme v lete aj v zime.

Pôvodne bol postavený v roku 1834 a tento dátum aj text v maďarčine bol vytesaný na obnovenom kríži. Maďarský nápis bol tohto znenia: *„Tento trojramenný kríž bol postavený kremnickými turistami na miesto dubového trojramenného kríža z roku 1834, ktorý zub času ohlodal. V roku 1894 zhotovil ho piliarsky majster Ignác Huszár".* Kríž bol v roku 1980 opravený, zakonzervovaný, stredné rameno vymenené za nové a vrch prekrytý plechovou strieškou. Na jeho oprave sa podieľali kremnickí turisti.

V roku 1994 neznámi neprajníci zosekali nápis v maďarčine na trojramennom kríži. Ďalší osud dubového trojramenného kríža bol nešťastný, keď v jeseni roku 2002 tento 108 rokov starý kríž, monument Kremnických vrchov, neznámy vandal necitlivým spôsobom odpílil a spálil na blízkom ohnisku pri rázcestí turistických značiek.

Turisti, ktorí toto miesto považovali „za svoje" a ďalší dobrí ľudia nenechali tento stav bez odozvy. 5. septembra 2003 symbol troch chotárov znovu obnovili. Slávnostne postavili, osadili, vysvätili nový dubový 5,5 m vysoký trojramenný kríž za účasti 200 turistov a hostí. Tento akt vyvrcholil požehnaním kríža pátrom Gerhardom a piesňou „Hoj vlasť moja" v podaní Štefana Babjaka.

Pre ďalšie poznanie histórie je dobre vedieť, že pri kopaní základov pre umiestnenie nového kríža 5.7. 2003 bol v podloží pôvodného kríža nájdený olovený valec o priemere 35 mm a dlhý bol 350 mm. Po odbornom preskúmaní nálezu bolo zistené, že vo vnútri oloveného valca je uložený ďalší sklenený valec, v ktorom bol na bavlnenom papieri o rozmeroch 430x340 mm v maďarčine napísaný tento odkaz:

„V roku 1834 bol postavený trojramenný kríž, no behom času, zubom železným bol zničený. Vydržal 60 rokov. Na jeho mieste postavili nový kríž pre kremnických výletníkov, ktorý mal slúžiť preto, aby ho obdivovali turisti v tejto krásnej prírode... Aby to bolo symbolom spolunažívania v láske a upozornením kremnických turistov, aby obdivovali krásy prírody, ktorú stvoril Všemohúci. Preto sme sa rozhodli obnoviť kríž, aj pre turistov ďalších generácií. Opäť bude slúžiť trojramenný kríž obnovený, nahradený, z duba postavili sme ho v roku 1894. Pretože postavenie kríža stojí určité výdavky, 20 – 30 forintov, požiadali sme o finančné prispenie darcov. Po vyúčtovaní bude zvyšok peňazí použitý na oslavy prvého výročia znovupostavenia kríža. V Kremnici 8. júla 1894."

Na druhej strane je kompletné vyúčtovanie nákladov na stavbu kríža, ktoré činilo 16 forintov a 60 grošov. Najviac zobral staviteľ kríža tesársky majster Ignác Huszár a to 12 forintov a 12 grošov. Od darcov sa vyzbieralo 25,50 forintov a rozdiel 8,90 forintov sa použije 14. júla 1895 na spomenuté prvé výročie znovupostavenia kríža. Vedľa je zoznam darcov, ich meno, funkcia a vlastnoručný podpis. Spolu je 25 darcov, ktorí prispievali najčastejšie 1 forintom a je to vlastne celá kremnická honorácia. Primátor a viceprimátor, stoličný sudca, hlavný mestský notár a podnotár, úradníci, doktori medicíny, inžinier, kňaz, profesor gymnázia a jeden remeselník. Nález z Troch krížov je uložený v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici.

O znovuzrodenie a postavenie trojramenného kríža 5. septembra 2003 sa zaslúžili: František Schmidt z Kremnice a jeho priatelia zo SOU pre sluchovo postihnutú mládež Kremnica, KST Kremnica, z bansko-bystrickej strany to boli členovia KST Banská Bystrica – Kremnička a Horné Pršany, Poľovnícke združenie Orúty, Redakcia časopisu Cestovateľ a Krásy Slovenska a iní známi i neznámi priaznivci.

Odporúčané prístupové cesty z východzích miest do sedla Tri kríže 1180 m.n.m.:

Chata nad Tajovom – Tunel – Skalka – Králické sedlo – Velestúr – Tri kríže 3hod. 30 min. (opačne 2 hod. 40min.)

Malachov – Ortúty horáreň – Ortútske jazierko – Tri kríže 2 hod. 45 min. (opačne 2 hod.)

Horné Pršany – Horná skala – Tri kríže 2 hod. 30 min. (opačne 2 hod.)

Králiky – Králické sedlo – Zlatá studňa – Tri kríže 2 hod. 30 min. (opačne 2 hod.)

Ján Vicen

NAJCHÝRNEJŠIE TERÉNY

pre lyžovanie, sánkovanie a zábavu v Banskej Bystrici v rokoch 1930–1938

* Štróblova lúka – Percianova lúka k prvej bani na Žltých pieskoch (500 metrov)
* Revallove lúky na Urpíne až po Sv. trojicu s tromi terénnymi skokmi (400 metrov)
* Sjazd z Vartovky na Jamku (2 km)
* Výcvik mladých lyžiarov pod Turíčkou na Šoltýsových lúkach (vyučovali bratia Šlangovci)
* Lyžiarske trate bratov Cabanovcov a Ondra Filipku na Banoši popri Kačici (2 km)
* Mostík Joža Patkoša nad Rudlovským medokýšom (15 – 20 metrov)
* Sankovanie pre začiatočníkov na Jesenskom vŕšku popri pieskových baniach (pre 50 účastníkov)
* Sankovanie pre pokročilých a odvážnych od „mičinského kríža" na Pod Rybu (3 km vo veľkej rýchlosti)

Ján Kassa

Nezabudnutelný Paľo Novák (1908 – 1991)

Dožívajúca garnitúra bystrických športovcov a fanúšikov si dobre pamätá na slávne športové eso nášho mesta v rokoch 1920–1960, ktorým bol Paľo Novák.

„Ja som bystrický šport vymysleu a do slávy doniesou cez futbal, lyžovanie, hokej a skoky. Tí čo prišli z Prahy, to boli len takí funkcionári, ale hrali sme my, Slováci“. Takto každý večer poučoval vďačných poslucháčov v kúte kaviarničky pri Kine Urpín všeobecne uznávaný pamätník športu spomínajúc osobnosti a príhody od čias cisára pána, ešte pár rokov pred koncom druhého tisícročia.

Paľa Nováka poznala celá športová verejnosť od Ľupče až po Badín lebo všade stelesňoval jedinečnosť bystrického športu v každom ročnom období. *„Ja si svoje vykonám, v zime mažem mojíma voskama, čo sme vynašli s J. Ružinským a Tibi Králikom nielen svoje bežke a trojpásovie skočke, ale aj tíma istíma voskama napúšťam v lete aj moje kopačke. Tie voske idú na dračku, všetci ich kcú, len ja nemám času ich variť. Ponúkal som Löwymu aj Bárczimu* (športové obchody) *že sú najlepšie aj pre Nórov a Poliakov, no odoberať ich nechceli, lebo sú to vraj voske súce len na lyžovanie na severnej točne“.* Zato Erko Šebök, známy športový sponzor a obchodník športovými potrebami v Národnej ulici tieto vosky odoberal a predával. Hovorieval: *„Len ich Paľo doneste, pošlem aj do Pešti, tam sa budú púšťať na suchej tráve z Halász bášty“.*

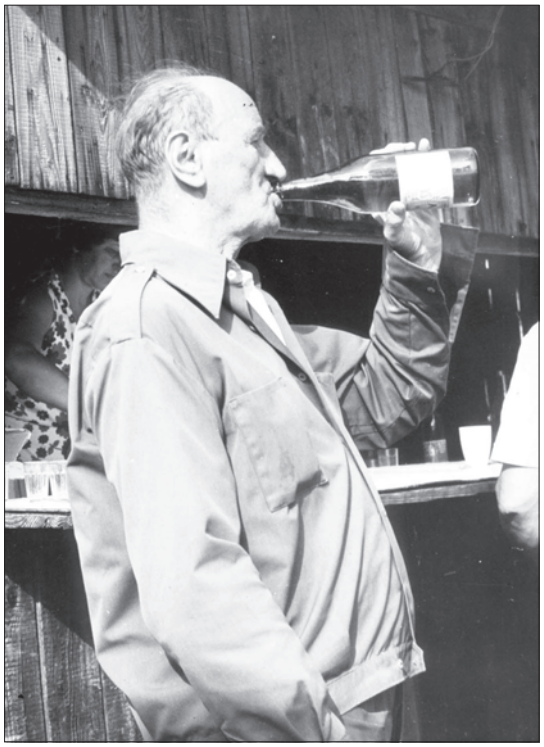

Paľo Novák - riadny kus chlapa. Foto Jozef Kubiš.

Paľo pochádzal z remeselníckej rodiny, otec vyrábal povrazy, a preto už ako žiak katolíckej polgárky mal v úcte všetkých majstrov, tovarišov a učňov v remeselníckych a obchodníckych kruhoch Bystrice. Vychodil na Lúkach dve triedy gymnázia po maďarsky, ale profesor Samo Szeneš mu karieru zháčil, keď mu povedal: *„Vyššiu matematiku Novák nezvládneš, a preto choď radšej za učňa“.* Paľo si to zobral k srdcu: *„Ja som sa potom vyučiu za elektrikára u troch majstrou, ja som to všetko vedeu, nie ako tí čo sa išli učiť do elektrární, ja som opraviu aj turbínu v mestskej elektrárni, keď haprovala a svetlo v meste žmurkalo. Len museli na hati odstaviť kanál, aby ma voda pri oprave nezaliala“.*

Nadovšetko si ctil cirkev a slobodu Slovákov – vždy bol autonomista a horlivý budovateľ prvého Slovenského štátu, druhého sa žiaľ už nedožil. Jeho presvedčenie vôbec nevadilo Bystričanom (vtedy ich bolo 10 – 11.000) bez rozdielu vierovyznania a až na „výpomocnú českú inteligenciu“ všetci ho mali radi. Bol priateľom remeselníkov a obchodníkov. *„U Szende a Grünwalda, u Šebökov, Löwych, Steinerov bou som ako doma, mňa volali do Klimov – Mórych aj Machajka mi dala čo to na bôrg“.* Všade bola reč o športe, krčmár Dano Klimo vravieval, že *„Paľo je ako ten hlásateľ v rádie“.*

Paľo bol skromný športový polytechnik s kratšou ľavou nohou od narodenia (*„to ma tak Dr. Kollár opatriu“),* ale za to výkonný dejateľ vo futbale, na bežkách aj v hokeji a, samozrejme, po Pištovi Slivkovi bol prvým skokanom na Štefánikovom mostíku. Ťažkal si, že: *„Tá noha ma zle vynáša, keď sa odrazím“.* V pamätnom preteku Nór R. Anderson skočil 70 metrov, Paľo ako predskokan sa zle odrazil, dopadol na bubon (30 metrov) a zle sa dokaličil, na čo takto spomínal: *„Odviezli ma na vojenskej sanitki do nemocnici k pánovi primárovi Petelenovi, ten len zjajkou keď ma z plachty vyniesli na ten špitálsky vozík“.* Za to o rok už exceloval 45 metrovými skokmi na starom mostíku vo vyrúbanej borovine v Laskomeri.

Lyžiarsko – skokanských a bežeckých príhod spomínal na stovky, úsmevy poslucháčov stŕpli aj od strachu, keď vykladal napínavé scény zjazdu z Vyhnátovej pomedzi bučinu, z Krížnej keď predbehol lavínu a z Nového Smokovca, keď sa spustil na brusliach zo strechy novej lekárne Dr. Szontágha. *„Aj Dr. Guhr mi vraveu – Paľo nechoj ti do Bystrici, tam nevedia, čo si ti, tu v Tatrách budeš ukazovať hosťom z Pešti a Miškolca tie skoke a girlandy, ja to všetko zaplatím“.* Ale vrátil sa, Bystričanovi to nedá!

Keď bola tuhá zima, hrával sa hokej na mestských lúkach, na Heritzových tajchoch, ale aj na Hrone od Štátnej píly po Vojenskú plaváreň. Neskoršie to bolo na tenisových kurtoch v mestskom parku, kde mantinely mali len šírku jednej hrubšej fošni. Paľo bol brankárom s včelárskou kuklou na hlave. *„Partneri boli dobrí brusliari, prvie kanady mal Gabi Haško, ale Jenko Kartík, Vilko Klimo, Bandy Veljačik a Janči Mayer, tí mali krasokorčuliarske. Ja som mau gvintačke, veď načo – do útoku som nešieu, držau som sa brány. No bolo to všelijaké, ale sme hrali aj so Zvolenom, Žilinou a Tatrami (Poprad). Góly čo som nechytiu som nepočítau“.*

Futbalová sláva Paľa Nováka trvala až do r. 1939, kedy nastúpila nová éra a aj lepší súperi. Paľo hrával na Uhlisku v 30. rokoch v beku s Janom Kozbárom, Ďulom Fischerom a Rudom Tomaškom, v bráne bol Zorkócy alebo Gusto Béreš a veľká kapacita v útoku Matiašovský. Neskoršie už len aktívne s pánom asesorom Klementom Longauerom zostavovali v sobotu jedenástku, ktorá v nedeľu nastúpi.

Mnohí ani nevedia, že Paľo Novák pod rúškom vernosti Slovenskému štátu pomáhal zachrániť a aj zachránil viacero židovských priateľov, ako boli Ďula Fischer, Steiner a iní, ktorých ukrýval najmä po povstaní v pivniciach u starých bystrických rodín. Pretrpel aj basu na Ľupčianskom zámku a útoky na jeho štátno – politickú spoľahlivosť s úsmevom a oddanosťou Slovensku a mestu.

Aj po roku 1945 sa Paľo zapájal do športového života v meste. S Aladárom Kozelom a J. Ružinským poriadali skijöringové zimné preteky okolo mestského parku za motorkou a za koňom. *„Tam pred Vincentínom naháčte viacej snehu, lebo v tej rýchlosti ma vynáša na zákrute do plotov“* bolo vtedy jeho prianím. Nebolo športu bez neho.

Raz na Donovaloch Paľo vypomáhal Potravnému družstvu v obchode, keď vedúca ochorela. Keď zistili jeho kamaráti, že Paľo je tam šéfom, vzniklo manko, ktoré musel splácať. Inokedy, keď bratia Sokoli nedovolili na plavárni pod Urpínom hrať vodné pólo, Paľo vymyslel, že sa bude hrať v Hrone od Všívabníka po Zborové veliteľstvo. Z mestského bitúnka však vypúšťali do Hrona veľa krvi a tam sa držali aj najväčšie ryby, ktoré by podľa Paľa *„lobty dotrhali“,* preto sa vodné pólo nekonalo.

S menom Paľa Nováka sa spája veľa úsmevných historiek, napríklad o sánkovaní dole Mičinskou cestou, o olympiáde v Garmischi, o stretnutí so Sonjou Henie, o Ski klube a „Káčeristoch“ (KČsTL), o starej športovej Bystrici a zaujímavostiach z bojov o športovú slávu a česť Bystrice s „bryndziarskym“ Zvolenom alebo aj iných, z ktorých niektoré uviedol Paľo Hrúz vo svojej knižke „Bystrica v ... tom“.

Toto všetko pomaly už prejde do zabudnutia. No je to už raz tak, *„Prach si a v prach sa obrátiš“* hovorieval Paľo Novák v tušení svojho odchodu do ríše bystrického športu vo večnosti. Spomínajme ho v dobrom, jeho duch iste bude na Huštáku alebo Striebornom námestí vyzerať skokanov či bežkárov, aby sa k nim mohol fiktívne pridať s bežeckými lyžami zaručene pravými „fínskymi“ z jaseňa, ktorý vyrástol niekde nad Kordíkami a vykúzlil ich jeho lyžiarsky priateľ a chýrny výrobca lyží Paľko Midriak z Banskej Bystrice.

A to boli vtedajšie „hikorky“.

Ján Kassa

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: **BYSTRICIENSIS - Združenie cestovného ruchu,** Vychádza štvrťročne. **Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender. **Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD., **Redakčná rada**: Ján Baláž, doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., PhDr. Igor Graus, prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., MgA. Janka Škvarková, ArtD., PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Ján Vicen, Milan Žuffa-Ellek, Ing. Július Burkovský, PhDr.Vladimír Sklenka, **Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina, **Adresa redakcie:** Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, **e-mailový kontakt**: permon@fhv.umb.sk, jarina@misbb.sk, **Tlač**: Pt – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča, **Registr. číslo:** OÚ-OPT-1/2003. Revue vychádza v rámci grantového projektu VUGA UMB Vedou k poznaniu a ľudskosti. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk v podadresári kultúra.